

„Realizm i rozwaga”. Środowisko Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych wobec narodzin „Solidarności” (sierpień – listopad 1980)

TOMASZ SIKORSKI

Institut Historyczny
Zespół Badawczy Historii Idei
i Ruchów Politycznych,
Uniwersytet Szczeciński
ORCID: 0000-0002-3090-0793

Działalności Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych (ODiSS) nie poświęcano jak dotąd większej uwagi. Historycy i politolodzy zajmujący się środowiskami katolików świeckich, historią Kościoła, relacjami na linii państwo – Kościół, biografistyką (np. Konrad Białcki, Ewa K. Czackowska, Antoni Dudek, Andrzej Friszke, Cecylia Kuta, Rafał Łatka, Paweł Skibiński, Radosław Ptaszyński, Jarosław Rabiński, Małgorzata Strzelecka, Jan Żaryn i inni) o interesującej nas formacji katolików świeckich najczęściej wspominali w swoich pracach, na marginesie szerszych rozważań¹. Próbkę monograficzną poświęconą ODiSS popełnił w 2000 r. Krzysztof Widmański – autor pracy magisterskiej pt. *Geneza i działalność Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych w latach 1967–1995*, napisanej pod kierunkiem prof. Ryszarda Bendera na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jest to w istocie syntetyczne, niewielkie objętościowo omówienie działalności ośrodka oraz środowisk z nim związanych (Polski Związek Katolicko-Społeczny, Kluby Inteligencji Katolickiej)². Na uwagę zasługują również faktograficznie przydatne, ale obciążone retoryką marksistowską monografie Stanisława Popławskiego – filozofa z Politechniki Poznańskiej. Są one jednak skoncentrowane na egzegezie prac koncepcyjnych i studyjnych nad nauczaniem

1 Zob. np.: K. Białcki, *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu w latach 1956–1991*, Poznań 2012; E.K. Czackowska, *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009; też, *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013; A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści a Kościół, w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006; A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995; A. Friszke, *Koło posłów „Znak” w Sejmie PRL 1957–1976*, Warszawa 2002; tenże, *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Warszawa 1997; C. Kuta, „Działacze” i „Pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009; R. Łatka, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo–Kościół i rzeczywistości społeczno politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019; P. Skibiński, *Chadecja w PRL? Czy politycy katolicycy byli chrześcijańskimi demokratami?*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30); R. Ptaszyński, *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*, Kraków 2018; J. Rabiński, *Konstanty Turowski – życie – działalność – myśl społeczno-polityczna*, Katowice 2008; M. Strzelecka, *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*, Toruń 2015; J. Żaryn, *Kościół w Polsce*, Warszawa 2004; tenże, *Kościół w PRL*, Warszawa 2004; tenże, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1945–1989)*, Warszawa 2003.

2 K. Widmański, *Geneza i działalność ODiSS w latach 1967–1995*, Lublin 2002 (mps).

posoborowym Kościoła, filozofii Emmanuela Mouniera i ich recepcji na łamach „Chrześcijanina w Świecie”³. Z kolei Agata Tasak, najpierw w niepublikowanej dysertacji doktorskiej, następnie w kilku artykułach, podjęła się próby omówienia działalności PZKS na gruncie politologicznym⁴. O tygodniku „Ład” pisali wspomniana już Agata Tasak, Maciej Łętowski (redaktor i publicysta „Ładu”) i Ariel Orzełek⁵.

Celem niniejszego szkicu jest próba odpowiedzi na pytanie o stosunek ruchu ODiSS do narodzin „Solidarności” rozumianej nie tylko jako klasyczny związek zawodowy, ale także jako masowy ruch społeczny, ubiegający się o rewindykację praw obywatelskich i poszerzający wewnętrzną suwerenność narodu. Obszar badań zamknięto w ściśle określonych cezurach chronologicznych, od sierpnia (narodziny „Solidarności”) do listopada 1980 r. (rejestracja związku). Sygnalizowany problem ten nie znalazł jak dotąd szerszego rezonansu w badaniach historycznych. Podobnie jest w przypadku Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego. Nieco lepiej sytuacja wygląda w odniesieniu do Stowarzyszenia „PAX”⁶.

ODiSS powstał w kwietniu 1967 r. z inicjatywy Janusza Zabłockiego i jego zwolenników z kręgu zespołu „Więzi” oraz części członków społecznego

KIK. Najpierw pozostawał w ścisłym formalnoprawnym związku z tymi środowiskami, generalnie zaś – w „koalicyjnym” ruchu „Znak”, następnie w 1974 r. usamodzielniał się, tworząc odrębny podmiot, alternatywny i konkurencyjny wobec pozostałych środowisk i grup „znakowskich”, tak pod względem prawnym, jak i programowym. Z czasem z ośrodkiem współpracę podjęły KIK z Lublina i Poznania, następnie z Łodzi, częściowo również ze Szczecina (Szczeciński Klub Katolików). Od początku swojej działalności ODiSS koncentrował się na działalności formacyjnej, dokumentacyjno-studyjnej, stał na gruncie nauczania społecznego Kościoła (katolickiej nauki społecznej), czerpiąc również z dorobku personalizmu otwartego Emmanuela Mouniera, filozofii personalistycznej Jacquesa Maritaina i nauczania *Vaticanum II* (w szczególności recepcja soborowych „znaków czasu”, dialogu Kościoła ze światem współczesnym). Podtrzymywał też i pielęgnował rodzimą tradycję chrześcijańsko-demokratyczną i chrześcijańsko-społeczną, zabiegając o reaktywację krajowej chadecji, utrzymywał stały kontakt z przedstawicielami emigracyjnej chadecji, europejskiego ruchu chrześcijańsko-demokratycznego i chrześcijańsko-społecznego (zwłaszcza z włoską *Democrazia Cristiana*), organizując od 1973 r.

- 3 Zob. S. Poptawski, *Katolicko-społeczny ruch ODiSS. Powstanie, rozwój, program*, Poznań 1981; tenże, *Katolicyzm społeczny w PRL. Społeczno-wyznaniowy ruch katolików świeckich związanych z ODiSS 1967–1980*, Poznań 1984; tenże, *Rodowód Polskiego Związku Katolicko-Społecznego*, „Człowiek i Światopogląd” 1983, nr 11.
- 4 A. Tasak, *Koncepcje polityczne środowiska katolików świeckich skupionych wokół tygodnika „Ład” (w latach 1981–1989)*, Kraków 1999 (niepublikowana dysertacja doktorska); też, *Miejsce i rola Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w rzeczywistości społeczno-politycznej lat osiemdziesiątych w Polsce – problem opozycyjności koncesjonowanej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2016, nr 1 (14); też, *Postulowane zmiany systemu społeczno-politycznego w koncepcjach PZKS (1981–1989). Model przywództwa niezrealizowanego*, [w:] *Model przywództwa. Wymiar lokalny, krajowy, międzynarodowy*, red. A.K. Piasecki, Kraków 2006; też, *Rola i miejsce katolików w systemie politycznym Polski lat osiemdziesiątych w koncepcjach politycznych Polskiego Związku Katolicko-Społecznego*, „Problemy Społeczne i Ekonomiczne” 2006, vol. 3.
- 5 A. Tasak, *Środowisko tygodnika „Ład” wobec wydarzeń lat osiemdziesiątych w Polsce*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2002, nr 1; też, *Postulowany model wspólnoty oraz dobra wspólnego w publikacjach katolickiego tygodnika społecznego „Ład” w latach 1981–1984*, „Polityka i Społeczeństwo” 2020, nr 1; M. Łętowski, *Gdy żyliśmy ustrój i godziliśmy w sojusze... Cenzura prasowa w PRL na przykładzie katolickiego tygodnika społecznego „Ład”*, Lublin 2010; A. Orzełek, *Katolicki tygodnik społeczny „Ład” wobec przemian ustrojowych w Polsce w latach 1988–1993*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, nr 2.
- 6 Zob. np. K. Dworaczek, *Stowarzyszenie „PAX” wobec narodzin „Solidarności” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów*, [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej: postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014; T. Sikorski, *Ewolucja ideowo-polityczna Stowarzyszenia PAX w okresie pierwszych miesięcy „karnawału Solidarności” (sierpień–grudzień 1980)*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2017, vol. 34.

cykliczne (choć z przerwami) Spotkania Europejskie „Dialog i Współpraca”⁷. Ruch ODiSS działając w ramach istniejącego systemu polityczno-ustrojowego i porządku prawnego, przyjął formułę „opozycji konstruktywnej” – „rzeczowego centrum”, lokującą go między współdziałaniem i współegzystencją a oporem⁸. Członkowie ośrodka zasiadali w Sejmie PRL (z wyjątkiem lat 1985–1989) i innych organach władzy i instytucjach (np. Radzie Państwa, organach centralnej administracji terenowej, Patriotycznym Ruchu Odrodzenia Narodowego, Radzie Konsultacyjnej przy Przewodniczącym Rady Państwa). Siłą rzeczy, jako środowisko koncesjonowane, ODiSS stał na gruncie obowiązującego porządku prawnego, ustroju i konstytucji, ale zarazem reprezentował znaczną część społeczeństwa (ludzi wierzących), orientował się na ścisłą współpracę i więź z polskim Kościołem (szczególną rolę przypisywano kontaktom z Prymasem Stefanem Wyszyńskim)

i jego nauczaniem, instytucjonalnie zaś pozostawał w łączności z Episkopatem, choć działał samodzielnie i na własną odpowiedzialność. ODiSS, choć powołany jako placówka naukowa (studyjna) i dokumentacyjna, z upływem lat stał się ruchem społecznym, który do 1989 r. dysponował wieloma „przyczółkami”, jak choćby wspomniane już KIK (Poznań, Łódź, Lublin), Polski Klub Inteligencji Katolickiej, Polski Związek Katolicko-Społeczny, instytucje naukowo-badawcze, Stowarzyszenie Krzewienia Katolickiej Nauki Społecznej, Chrześcijańsko-Demokratyczny Klub Myśli Politycznej/Klub Chrześcijańsko-Demokratyczny, wydawnictwo ODiSS oraz prasowe „okręty flagowe” – „Chrześcijanin w Świecie” i katolicki tygodnik społeczny „Ład”. Razem tworzyły one odrębny ruch, konkurencyjny wobec pozostałych środowisk katolickich⁹.

Bezpośrednią przyczyną fali strajków w sierpniu 1980 r. były podwyżki cen na artykuły mięsne i wędliny.

- 7 Do Polski zapraszano liderów włoskiej Democrazia Christiana, niemieckich CDU i CSU, austriackiej ÖVP, luksemburskiej CSV, belgijskiej PSC, Europejskiej Partii Ludowej, Światowej Unii Młodych Chrześcijan, Międzynarodówki Chrześcijańsko-Demokratycznej Związków Zawodowych, Konfederacji Chrześcijańskich Związków Zawodowych z Belgii, Międzynarodówki Chrześcijańsko-Demokratycznej (Internationale Democratico Cristiana – IDC) itp.
- 8 Na gruncie politologicznym formuła „opozycji konstruktywnej” jest adekwatna jedynie dla reżimów demokratycznych. Niemniej można przyjąć, że ODiSS i środowiska z nim związane, działając legalnie, aczkolwiek w realiach państwa autorytarnego, jednocześnie zabiegały o wprowadzenie chrześcijańskiego wzorca realizacyjnego, promującego zasady płynące z katolickiej nauki społecznej i działanie na własną odpowiedzialność w więzi z Episkopatem. Mając swoją reprezentację (w gruncie rzeczy symboliczną) w organach władzy państwowej, występowało w imieniu obywateli (ludzi wierzących) starano się bronić podmiotowości społeczeństwa, praw i wolności obywatelskich, także religijnych. Przez strategię „długiego marszu”, „gry na wielu fortepianach” starano się naciskać na władzę, licząc na ewolucję systemu, jego demokratyzację. Takie podejście z jednej strony wymuszało kompromisy, z drugiej rodziło opór. Ruchowi ODiSS można również za Juanem J. Linzem przypisać semiopozycyjność („opozycja paralegalna” – środowisko nie ma większego wpływu na decyzje władz, niemniej zachowuje umiarkowany krytycyzm wobec jej posunięć). Adekwatna wydaje się też użyta przez Krzysztofa Łabędzia formuła „opozycji legalnej” – alternatywnej wobec opozycji sterowalnej – fasadowej w reżimach niedemokratycznych, podejmującej starania o podmiotowość społeczną, demokratyzację, demonopolizację przestrzeni publicznej (także w sferze informacyjnej). Zob.: J.J. Linz, *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, red. J. Szczupaczynski, Warszawa 1995, s. 315; K. Łabędź, *Sprzeciw, opozycja, opór w PRL: ankieta*, „Arcana” 2001, nr 2 (38), s. 73; tenże, *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej w Polsce w latach 1981–1989*, Kraków 1997. Tam znaleźć można również bogaty przegląd definicji (s. 10–16).
- 9 Szerzej o działalności ODiSS pisze w niepublikowanej pracy pt. *Wartości i rozdroża Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych oraz środowiska z nim związane (1967–1989)*, (mps). Ta licząca ponad tysiąc stron rozprawa jest w istocie historią krajowego ruchu chrześcijańsko-społecznego (chrześcijańsko-demokratycznego), który uitorował drogę do odrodzenia chadecji w III Rzeczypospolitej (ten problem w sygnalizowanej pracy również został poddany analizie). Zob. też: T. Sikorski, „Sensus catholicus”. *Orientacje ideowe powojennych legalnych środowisk katolików świeckich w Polsce Ludowej. Zbliżenia i oddalenia*, [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej: postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014; tenże, *Próby odbudowy legalnego stronnictwa chrześcijańsko-demokratycznego w PRL (1980–1983)*, [w:] „Satelici”: „satelickie partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne w Polsce (1944/45–1989)”, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Warszawa 2021, s. 195–231; tenże, *Proces odbudowy krajowego ruchu chrześcijańsko-demokratycznego*

14 sierpnia wybuchł strajk w Stoczni Gdańskiej – wywołany zwolnieniem z pracy suwnicowej, działaczki Wolnych Związków Zawodowych Anny Walentynowicz. Na czele komitetu strajkowego stanął Lech Wałęsa, wówczas nieodgrywający jeszcze najważniejszej roli w WZZ. Komitet strajkowy po przyłączeniu się kolejnych zakładów z Trójmiasta szybko przerodził się w Miejski Komitet Strajkowy, a od 17 sierpnia w Międzyzakładowy Komitet Strajkowy z Wałęsą na czele. Tak ODiSS, jak i środowiska z nim związane były zaskoczone biegiem wypadków. Nie lekceważono pracowniczcko-robotniczego charakteru strajku, sądząc, że jest to wynik przesilenia wywołanego ogólnym kryzysem gospodarki centralnie planowanej. Z upływem czasu oprócz ekonomicznych aspektów protestu zaczęto również dostrzegać szerszą perspektywę, związaną z walką o upodmiotowienie narodu i szeroko rozumianą demokratyzację. Rezerwa, którą początkowo zachowano wobec „Solidarności”, wynikała z obawy, że „bunt robotniczy” może podważyć warunki ustrojowe PRL i przerodzić się w „rewolucję” zmierzającą do wywołania wojny „polsko-polskiej”. Działaczom ODiSS towarzyszył realizm i rozwaga, dystans neutralizowany wiarą w odnowę społeczną. Zdawano sobie sprawę, że przyczyną strajków jest nie tylko niewydolny system ekonomiczno-gospodarczy, pogłębiający się od lat regres, ale też słabość samej partii rządzącej, a szerzej – aparatu władzy, niezdolnego do urzeczywistnienia demokracji socjalistycznej. Już w połowie sierpnia 1980 r. w opinii Janusza Zabłockiego ruch strajkowy wszedł w nowe stadium, a tym samym zmienił swój

charakter. Oprócz postulatów ekonomiczno-płacowych, równie istotne stały się postulaty polityczne, zwłaszcza dotyczące rejestracji niezależnego od władz związku zawodowego, uznanego w drodze negocjacji przez obydwie strony. 25 sierpnia Zabłocki rozmawiał na ten temat z Prymasem. Kardynał Wyszyński ocenił całą sytuację podobnie, jak lider ODiSS. Ostrzegł przed nieroztropnymi ruchami i radykalizmem, wyjściem poza „to, co można osiągnąć”. Uważał, że w momencie kulminacyjnym kryzysu należy szukać porozumienia, mając również świadomość realiów geopolitycznych. Działał wielokierunkowo. Z jednej strony podczas rozmowy z I sekretarzem KC PZPR jednoznacznie opowiedział się za utworzeniem wolnych związków zawodowych, z drugiej podczas homilii wygłoszonej na Jasnej Górze 26 sierpnia apelował o spokój i rozwagę, o „odpowiedzialność za Polskę”. Mówił m.in.: „Uważam, że czasami niewiele trzeba wymagać, byleby w Polsce zapanował ład. Tym więcej, że żądania mogą być słuszne i na ogół są słuszne, ale nigdy nie jest tak, aby mogły być spełnione od razu, dziś. Ich wykonanie musi być rozłożone na raty. Trzeba więc rozmawiać, w pierwszym rzucie wykonamy żądania, które mają podstawowe znaczenie, w drugim rzucie następne. Takie jest prawo życia codziennego [...] Wtedy będzie równowaga polityczna. Jakże wielka więc jest odpowiedzialność za nasze miejsce tutaj i za wypełnienie wszystkich obowiązków, które ciążyą dziś na Narodzie polskim. Abyśmy jednak mogli wypełnić swoje zadania, niezbędna jest suwerenność narodowa, moralna, społeczna, kulturalna i ekonomiczna!”¹⁰.

u schyłku PRL (1986–1989), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30), s. 203–226; tenże, *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956–1989)*, Warszawa 2021.

10 Kardynał Stefan Wyszyński Prymas Polski, *Odpowiedzialność – obowiązki – prawa w życiu narodu. Autoryzowany tekst kazania na Jasnej Górze 26 VIII 1980 r.*, „Chrześcijańcin w Świecie” 1980, nr 93, s. 8–10 (przedruki także w: „Bulletin d’Information” 1980, nr 9, s. 9–10; „Duszpasterz Polski za Granicą” 1980, nr 4, s. 525–533; „Kierunki” 1980, nr 36, s. 1–3; „Kierunki” 1982, nr 21, s. 3; „Miesięcznik Pasternski Płocki” 1980, nr 9, s. 340–349; „Słowo Powszechne” 1980, nr 185, s. 1–2; „Życie Warszawy” 1980, nr 200, s. 1–2); M. Łętowski, *Ostatnia dekada PRL. Zapiski dziennikarza z lat 1982–1991*, Lublin 2016, s. 41–43; P. Raina, *Kościół Katolicki a Solidarność*, Warszawa 2005, s. 41–50; tenże, *Kardynał Wyszyński*, t. 19: *Czasy Prymasowskie 1980. Prymas i „Solidarność”*, Białą Podlaska – Warszawa 2010, s. 67–76. Słowa Prymasa potwierdzone zostały w Komunikacie Rady Głównej Episkopatu z 28 VIII 1980 r., gdzie można było przeczytać: „Rada Główna Episkopatu z głęboką troską o dobro Narodu i państwa, jak również o każdego obywatela oceniła aktualny stan napięć gospodarczych, społecznych i politycznych w naszym kraju. Źródła tych napięć są złożone. Są one wyrazem nurtującego od wielu lat niezadowolenia pochodzącego z popełnionych błędów. Tylko w atmosferze pokoju i wewnętrznego ładu można je skutecznie rozładować. Rada Główna

Bez wątpienia słowa te mogły rozczarowywać strajkujących, którzy zapewne liczyli na poparcie ich postulatów wprost i jednoznacznie¹¹. Inna sprawa, że wypowiedziane przez Prymasa słowa prasa partyjno-rządowa przytaczała jedynie fragmentarycznie, świadomie manipulując przekazem. Niemniej, Wyszyński uważał, że rolą Kościoła jest „nauczanie”, udzielanie rad i wskazówek, w jakim kierunku powinny pójść związki zawodowe (w duchu nauczania społecznego Kościoła), upominanie się o prawa robotników, ale też łagodzenie napięć społecznych¹². Niemniej zarówno

Prymas, jak i Episkopat dostrzegał w masowych protestach, a później już w NSZZ „Solidarność” fundament odnowy, odrodzenia (także moralnego) i upodmiotowienia narodu, szansę na poszerzenie pól wewnętrznej suwerenności narodu.

Bardzo podobną optykę przyjął ODiSS, aczkolwiek jako środowisko koncesjonowane, działające legalnie, posiadające swoją reprezentację w Sejmie PRL, miał świadomość wynikających z tego ograniczeń. Bodaj po raz pierwszy swoimi refleksjami nad Sierpniem '80 podzielił się z opinią publiczną

Episkopatu wyraża uznanie zarówno strajkującym robotnikom i ich komitetom, jak i władzom, za to, że nie dopuścili do zaburzeń porządku publicznego. Dowodzi to dojrzałości obywatelskiej i politycznej. Taka dotychczasowa postawa daje nadzieję, że w rzetelnym dialogu między wyłonionymi komitetami strajkowymi a delegacjami władz politycznych i rządowych znajdą rozwiązanie wszystkie sporne problemy, co leży w interesie całego Narodu. Szybkie rozwiązanie tych problemów jest nakazem chwili. Dlatego dialog ten powinna cechować gotowość do znalezienia rozwiązań możliwych do przyjęcia przez obie strony. Polacy muszą umieć się porozumieć wzajemnie i we własnym domu sami rozwiązać swe problemy”. Za: Episkopat Polski, *Komunikat z posiedzenia Rady Głównej*, „Chrześcijanin w Świecie” 1980, nr 93, s. 12. Osobne orędzie w związku z protestami na Wybrzeżu wystosował także 23 VIII 1980 r. bp Lech Kaczmarek. Por. ks. bp L. Kaczmarek, *Orędzie w związku z wydarzeniami na Wybrzeżu*, „Chrześcijanin w Świecie” 1980, nr 93, s. 14–15.

- 11 Analogiczne stanowisko Prymas Wyszyński zajął we wrześniu 1980 r., podczas posiedzenia Rady Głównej Episkopatu. Mówił wówczas: „Musimy dobrze zrozumieć rzeczywistość. Jesteśmy nauczycielami Narodu. Dnia 26 sierpnia 1980 r. mówiłem do Narodu, a nie do partii. Niektórym wydawało się, że za mało pod partię. Nie mówiłem też do stoczniovców – inni powiedzieli, że za mało pod stocznnię. Ja mówiłem do Narodu i dlatego ograniczyłem się do tych elementów zasadniczych, starając się wydozować tak, abym nie był demagogiem, zwłaszcza w takiej sytuacji, w której nie wiadomo, do czego to jeszcze może doprowadzić”. Za: Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (AAW), Sekretariat Prymasa Polski (SPP), 04/35, Rada Główna Episkopatu Polski, Protokół Rady Głównej Episkopatu Polski z 9 IX 1980 r., k. 193–194.
- 12 Ten sposób rozumowania potwierdza Komunikat z 176. Konferencji Plenarnej Episkopatu, ogłoszony 17 X 1980 r. Czytamy tam: „Wydarzenia ostatnich miesięcy, których byliśmy świadkami, a nawet w jakiejś mierze uczestnikami, wstrząsnęły wszystkimi dziedzinami życia zbiorowego [...]. Biskupi podzielają troski, którymi żyją dziś ludzie pracy. Wspierają ich moralnie i bronią ich słusznych praw. Jednocześnie wyrażają przekonanie, że wszyscy po uznaniu praw ludzi pracy – unormowaniu stanu nowych związków zawodowych, ze wzmoczoną energią i zapałem wypełnią swe obowiązki na wszystkich odcinkach pracy i życia narodu”. Za: *Komunikat 176. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 17 X 1980 r.*, [w:] *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000*, wstęp i oprac. J. Żaryn, Poznań 2006, s. 235–236. Szerzej na temat stosunku Prymasa do strajków i NSZZ „Solidarność” zob.: R. Łatka, *Bronić Solidarności przed wkraczaniem na tereny polityczne*, [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018, s. 77–104; tenże, *Kardynał Wyszyński wobec „Solidarności”*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 3 (137), s. 82–91; tenże, *„Błogosławie was i wasze poczynania”. Prymas Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, „Biuletyn IPN” 2001, nr 4, s. 23–33; tenże, *„Płaszczyny wpływu Kościoła na „Solidarność” (1980–1981)*, „Kommunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2016, nr 5, s. 129–147; tenże, *Kościół wobec „Solidarności”*, czyli *wsparcie idei niezależnych związków zawodowych*, [w:] *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuła, Kraków 2014, s. 345–355; tenże, *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019, s. 399–442; 510–553; 639–650; A. Dudek, R. Gryz, *Komunisci i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003, s. 361–372; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003, s. 419–471; tenże, *Kościół katolicki a „Solidarność” 1980–1981*, [w:] J. Żaryn, *Polska na poważnie*, Gdańsk 2013, s. 244–251; tenże, *Kościół wobec NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, Warszawa 2005, s. 65–72; P. Raina, *Kościół katolicki a Solidarność*, Warszawa 2005; W. Polak, *Kościół katolicki wobec Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w latach 1980–1989*, [w:] *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozykowski, Toruń 2012, s. 404–425; A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy. Lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002, s. 47–49; A. i A. Anusz, *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 1994, s. 80–102.

Zabłocki, na łamach „Życia Warszawy”. Nie uległo wątpliwości, że pisał nie tylko we własnym imieniu, ale całego środowiska, którego był liderem. W artykule pt. *Osiągnąć porozumienie* zaznaczał, że osiągnięcie „ogólnonarodowego consensusu” wymaga od obu stron „kontraktu” nie tylko „samoograniczenia maksymalistycznych postulatów”, ustalenia warunków progowych, których przekroczyć nie można, ale też gwarancji respektowania przewodniej roli partii i dotychczasowego układu sojuszy (także uwarunkowań geopolitycznych). Innymi słowy ogólnonarodowe porozumienie – umowa społeczna – miało być kompromisem między uwzględnieniem aspiracji narodu, zgodą na jego upodmiotowienie i rzeczywistą demokratyzację stosunków społecznych a zaakceptowaniem przez tenże naród ustrojowych pryncypiów¹³. Już 26 sierpnia Zabłocki w imieniu Katolicko-Społecznego Koła Posłów „Znak” (K-SKP „Znak”) wystosował list/memoriał do Edwarda Gierka, w którym apelował o dialog, rezygnację z środków siłowych, niewchodzenie w konflikt z narodem¹⁴.

O zawarciu porozumień szczecińskich (30 sierpnia), a następnie gdańskich (31 sierpnia) działacze ODiSS dowiedzieli się podczas IX Dni Społecznych (29–31 sierpnia), odbywających się już tradycyjnie w Popielzynie. Przyjęto wówczas rezolucję wyrażającą solidarność ze strajkującymi robotnikami i ich dążeniami¹⁵. W każdym razie podpisanie porozumień sierpniowych, a następnie 3 września porozumień jastrzębskich (przez Międzyzakładowy Komitet Strajkowy Kopalni Węgla Kamiennego „Manifest Lipcowy”, zrzeszający 56 zakładów pracy) przyjęto jako wydarzenia o historycznej randze. Przyzwolenie na powstanie samorządnych i niezależnych związków zawodowych oznaczało bowiem poważną korektę podstaw ustrojowych, a w szerszej perspektywie znaczący krok naprzód w kierunku upodmiotowienia

narodu i odnowy społecznej. Sprawie dookreślenia środowiskowego i zarysowania programu poświęcono najpierw posiedzenie koła poselskiego w rozszerzonym składzie 1 września 1980 r. Dzień później Zabłocki rozmawiał jeszcze z wicemarszałkiem Andrzejem Werblanem. Przedstawił środowiskową ocenę wydarzeń ostatnich miesięcy, podkreślając jednocześnie, że masowe protesty są konsekwencją nie tylko załamania się gospodarki, ale przede wszystkim potężnego kryzysu władzy i słabnącego zaufania do sejmu, innymi słowy postępującego procesu hamowania demokratyzacji¹⁶.

Środowiskowemu samookreśleniu i zdefiniowaniu nowej sytuacji poświęcono szesnaste już posiedzenie „sztabu głównego” ruchu, czyli Komitetu Rady Społecznej ODiSS, które odbyło się 3 września, dwa dni przed planowanym zebraniem się Sejmu, poświęconym wysłuchaniu *exposé* nowego premiera – Józefa Pińkowskiego (wcześniej od lutego 1974 do sierpnia 1980 r. sekretarz KC PZPR, a od sierpnia 1980 do kwietnia 1981 r. członek Biura Politycznego KC PZPR). W spotkaniu zwołanym z inicjatywy K-SKP „Znak” wzięło udział siedemnastu członków komitetu, w tym wszyscy posłowie „Znaku” (tj. Zabłocki, Wacław Auleytner, Rudolf Buchała i Zbigniew Zieliński) oraz nieformalny kapelan komitetu – ks. Henryk Czepułkowski. Jerzy Ozdowski omówił sytuację w Szczecinie, gdzie przebywał podczas strajku na zaproszenie bp. Stanisława Stefanka. Pozostali posłowie złożyli informacje o swojej działalności w ostatnich tygodniach. Z referatem programowym tradycyjnie już wystąpił Zabłocki. Mówił m.in.: „niezależnie od całej materialnej strony sporu, konflikt ten ujawnił bardzo duże pęknięcie więzi między władzą a społeczeństwem. Pęknięcie więzi, które dokonało się znacznie wcześniej, natomiast wyszło na jaw z taką siłą przy okazji strajków,

13 J. Zabłocki, *Osiągnąć porozumienie*, „Życie Warszawy”, 30–31 VIII 1980, s. 5.

14 J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1: 1976–1981, Warszawa 2013, s. 538–539.

15 M. Mordyński, *IX Dni Społeczne ODiSS 1980 – Wobec zagrożeń życia narodowego*, „Chrześcijanin w Świecie” 1981, nr 97; *IX Dni Społeczne ODiSS 80’*, „Biuletyn Ład”, 14–20 IX 1980, nr 7–8.

16 List Janusza Zabłockiego do Tomasza Sikorskiego, Warszawa, 9 XI 2011 r. [zbiory prywatne autora].

ukazując polaryzację pomiędzy władzą a społeczeństwem, a zwłaszcza klasą robotniczą, uznawaną do tej pory za bazę społeczną tej władzy i partii. Otóż w polaryzacji tej miejsce nasze jest po stronie społeczeństwa. W odróżnieniu od PZPR i stronnictw sojusznicych nie uczestniczymy w rządzie, nie uczestniczymy też w odpowiedzialności za politykę rządu. Nasza obecność w sejmie ma charakter obecności reprezentantów pewnego odtamu społeczeństwa. Uważamy, że w tego rodzaju konflikcie władza ma obowiązek wyciągnąć wnioski z faktu zerwania więzi. Wynika to ze służebnego wobec społeczeństwa charakteru władzy. W tym proteście robotniczym, który wyraził się w strajkach i w ogólnym ożywieniu nastrojów w kraju, trzeba było dostrzec słuszną i uzasadnioną reakcję na narastające od dłuższego czasu trudności życia i nierozwiązywalne problemy społeczne, na styl gospodarowania i rządzenia, który budził krytykę i oburzenie społeczeństwa. I trzeba było w proteście tym widzieć, przy zachowaniu pewnych warunków [...] szansę ozdrowieńczego wstrząsu dla naszego życia politycznego, szansę przezwyciężenia narosłych deformacji i skierowania polityki i państwa na prawidłową drogę. [...] Jednak, aby to nastąpiło, musiało być połączone z działaniem bardzo rozważnym i odpowiedzialnym w taki sposób, aby konflikt ten przez cały czas kierowany był poczuciem rozsądku politycznego i prowadził do konstruktywnych rozwiązań, unikając niekontrolowanych eksplozji, które mogły spowodować skutki najgorsze dla naszego narodu”¹⁷. Podkreślał, że ruch skupiony wokół ODiSS, reprezentujący poważny odtam katolickiej opinii publicznej zorientowanej na naukę społeczną Kościoła, nie jest i nie może być opozycją, ale powinien działać na gruncie istniejącego porządku prawnego. Oddziaływać w taki sposób na sytuację, aby obie strony konfliktu dążyły

do dialogu i kompromisu, bez odwoływania się do przemocy i stosowania represji. Teraz należało dotrzymać zobowiązań, co było warunkiem odnowy i właściwej demokratyzacji. W dyskusji nad „sprawozdaniem” Ozdowskiego i referatem Zabłockiego dominowało przekonanie, że protest społeczeństwa przeciwko stylowi rządzenia i gospodarowania oraz rozsądne i odpowiedzialne stanowisko obu stron konfliktu powinny stanowić wstrząs dla całego życia społecznego i politycznego, szansę na zredukowanie narosłych deformacji i wreszcie także szansę na wypracowanie nowej polityki społeczno-gospodarczej zgodnej z aspiracjami narodu. Wskazywano również na realistyczną i roztropną postawę Kościoła, stojącego po stronie praw narodu, ale jednocześnie apelującego o rozważę, unikanie rozwiązań konfrontacyjnych, domagającego się dialogu i porozumienia – umowy społecznej. Zawarcie jej zmieniało dotychczasową praktykę rządzenia, ponieważ oznaczało zerwanie z praktykowaną dotąd metodą jednostronnych decyzji. Odtąd upodmiotowione społeczeństwo stanowiło dla władzy partnera, dysponującego takimi samymi prawami, ale i obowiązkami. Nie mniej istotne okazały się konkretne rozwiązania instytucjonalne, jak choćby gwarancje działalności wolnych i samorządnych związków zawodowych, prawo do strajku czy ograniczenie cenzury. Oceniano, że ruch ODiSS wobec nowej sytuacji powinien podjąć działania dwutorowe. Po pierwsze wykorzystać „pobudzenie społeczne”, do wyjścia z „fazy istnienia symbolicznego” i uzyskać rolę podmiotową dla ruchu katolicko-społecznego w postaci ogólnopolskiej organizacji, obejmującej wszystkie środowiska związane z ODiSS. Po drugie uznano, iż należy nawiązać kontakty z nowo rodzącymi się związkami zawodowymi, ich ogniwami terenowymi i zakładowymi, wspierać je przez doradztwo prawne, pomoc doraźną

17 Archiwum Akt Nowych, Archiwum Janusza Zabłockiego (AAN, AJZ), 9, J. Zabłocki, Referat na 16 posiedzeniu Komitetu Rady Społecznej ODiSS w dn. 3 IX 1980 r., k. 220–221. O krytycznej sytuacji w poszczególnych sektorach gospodarki mówił już 23 VI 1980 r. z trybuny sejmowej poseł Ozdowski. Por. AAN, AJZ, 72, *Przemówienie posła Jerzego Ozdowskiego w dyskusji na sprawozdaniem Rządu z wykonania narodowego planu społeczno-gospodarczego i budżetu państwa w roku 1979*, „Biuletyn Informacyjny Katolicko-Społecznej Koła Poselskiego «Znak»” 1980, nr 5 (13), s. 1–6.

i organizacyjną, ale także wpływać na formułowanie programu związku w duchu społecznego nauczania Kościoła¹⁸. Najważniejsze tezy wyłożone podczas spotkania Komitetu Rady Społecznej ODiSS Zabłocki przedstawił 5 września w sejmie. Samo posiedzenie sejmu, jak nigdy dotąd, charakteryzowało się dużą swobodą dyskusji, konstruktywną krytyką, po raz pierwszy też sejm mógł wysłuchać programu kandydata na premiera. Pińkowski w wygłoszonym *exposé* zapowiadał zwrot w dotychczasowej polityce społeczno-gospodarczej zgodnie z potrzebami i rzeczywistymi odczuciami społecznymi, gwarantował też, że rząd będzie dążył do realizacji porozumień sierpniowych, pogłębiał dialog ze społeczeństwem, mówił o potrzebie wypracowania nowej ustawy o kontroli prasy, publikacji i widowisk (cenzury) oraz przywróceniu Najwyższej Izby Kontroli – organu kontrolnego Sejmu. W sprawach wyznaniowych, relacji na linii państwo–Kościół ograniczył się do ogólnych i zdawkowych zapowiedzi rozwijania i kontynuowania dialogu. Zabłocki w dyskusji nad *exposé* Pińkowskiego mówił odważnie i bez ogródek, wskazując na przyczyny pogłębiającego się od lat kryzysu gospodarczego, ale też kryzysu zaufania do państwa i władzy, rosnących dysproporcjach społecznych, słabości instytucji państwowych, w tym sejmu, który nie spełniał funkcji rzeczywistej reprezentacji przedstawicielstwa narodu, nie sygnalizował potrzeb i problemów nurtujących społeczeństwo, nie był wreszcie zdolny do egzekwowania przez rząd postulatów daleko idących reform. Przyłączył się również do głosów krytyki wobec cenzury, ograniczającej nie tylko możliwość swobodnej wypowiedzi, ale też blokującej różne inicjatywy prasowe i wydawnicze, wskazując

tutaj na wieloletnie starania ODiSS o uzyskanie koncesji na własny, środowiskowy tygodnik opinio-twórczy. Odnosząc się już bezpośrednio do konfliktu, mówił: „Jeżeli pęka więź między władzą a społeczeństwem, miejscem naszego Koła, Katolicko-Społecznego Koła Poselskiego «Znak» i całego naszego ruchu, jest – i zawsze będzie – ze społeczeństwem, jesteśmy bowiem jego integralną częścią. Ugrupowanie nasze nie uczestniczy w rządzie. Jesteśmy więc nie siłą współrządzającą, ale sejmową reprezentacją rządzonych”¹⁹. Przestrzegał przed ewentualnym wycofywaniem się przez władze z przyrzeczonych ustępstw, przed tendencjami powrotu do minimalizowania zakresu przewidzianych reform – „Trzeba nie tylko deklaracjami, ale stworzonymi faktami dać dowód, że powrotu do stanu poprzedniego nie będzie i być nie może. Potrzebna jest [...] rzetelna realizacja zawartych z załogami robotniczymi porozumień [...] dokonanie [...] głębokiej analizy wszystkich bez wyjątku przyczyn, które do obecnego kryzysu doprowadziły, i gotowość przeprowadzenia takich zmian w polityce gospodarczej, a także w mechanizmach gospodarowania i rządzenia, jakie odpowiadają społecznej krytyce i oczekiwaniom społeczeństwa”²⁰. Treści *exposé* Pińkowskiego odnoszące się do przeciwdziałania kryzysowi Zabłocki uznał za rozczarowujące, nazbyt ogólne, *suma summarum* budzące niedosyt. Odniosł się też do spraw wyznaniowych. Mówił wprost, iż katolicy są traktowani jako obywatele „drugiej kategorii”, pozbawia się ich możliwości twórczego działania, nie zezwala się na rejestrację kolejnych KIK, stowarzyszeń, nie wydaje pozwoleń na wydawnictwa i prasę. Ponownie wystąpił z postulatami reaktywacji stałej komisji mieszanej, złożonej

18 AAN, AJZ, 10, Protokół z 16 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 3 IX 1980 r., k. 50–51; AAN, AJZ, 9, Protokół z 16 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 3 IX 1980 r., k. 42–43; M. Łętowski, *Warunki wyjścia z kryzysu*, „Biuletyn Ład”, 7 IX 1980, nr 6; J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 546–547; tenże, *Odważyć łączyć z rozwagą – Polski Związek Katolicko-Społeczny w latach 1980–1983*, Lublin 2001, s. 51–52.

19 J. Zabłocki, *Przemówienie wygłoszone w Sejmie 5 września 1980 r. w dyskusji nad informacją o programie aktualnych działań Rządu*, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 5. Posiedzenia II Sesji Plenarnej Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej VIII Kadencji, 5 września 1980 r.*, Warszawa 1982, ł. 56–64; tenże, *Warunki przywrócenia zaufania. Przemówienie w Sejmie 5 IX 1980 r.*, „Chrześcijanin w Świecie” 1980, nr 93, s. 18.

20 Tamże.

z przedstawicieli Episkopatu i rządu. Na zakończenie stwierdził: „Program działań rządu jeżeli rzeczywiście ma być przyjęty z zaufaniem przez społeczeństwo, w ogromnej większości katolickie, powinien więc zostać uzupełniony o odpowiedź na pytanie, jakie konkretne kroki zamierza podjąć rząd w dialogu z Kościołem i społeczeństwem polskim. Pytanie to stawiamy Panu Premierowi i oczekujemy na nie dzisiaj odpowiedzi” – konkludował²¹. Pińkowski na pytanie odpowiedział, choć znów ogólnie, powtarzając, iż Kościół z wielką rozważą odniósł się do wydarzeń sierpniowych, a rząd zobowiązuje się kontynuować i rozwijać dialog z Episkopatem. W każdym razie przemówienie Zabłockiego zarówno w kręgach Kościoła, jak i laikatu katolickiego, także środowiskach z ODiSS skonfliktowanych przyjęto pozytywnie. Jak się można było spodziewać, wzbudziło natomiast falę krytyki ze strony PZPR. W kularach mówiono o spisku, zdradzie, przejściu do jawnej opozycji posłów „Znaku” i bezpartyjnych (np. Karol Małcużyński, Jan Szczepański, Romuald Bukowski, Gustaw Holoubek). Szerzono nawet absurdalne plotki, jakoby Małcużyński z Reiffem i Zabłockim zgłosili swój akces do KOR-u. Spekulowano, czy grupa Zabłockiego w porozumieniu z PAX-em i „bezpartyjnymi” (być może częścią ChSS) nie będzie próbowała stworzyć w sejmie „wspólnej platformy na gruncie związkowym”. 9 września w rozmowie z Jerzym Klicą (zastępca kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR) i Michałem Atłasem (kierownik Wydziału Administracyjnego KC PZPR), Zabłocki miał usłyszeć, że cała działalność Koła „Znak” daleko wykracza poza dane im uprawnienia. Zapowiedziano, że przemówienie, które wygłosił, nie zostanie upublicznione, chyba, że wykreśli te fragmenty, które „jaskrawo kolidują z polityką partii”. W podobnym duchu rozmawiał z Zabłockim dwa dni później Jerzy Kuberski (w latach 1975–1981 członek KC PZPR, od kwietnia 1980 r. do maja 1982 r. minister – kierownik Urzędu

ds. Wyznań w rządach: Edwarda Babiucha, Józefa Pięnkowskiego i gen. Wojciecha Jaruzelskiego), aczkolwiek przyznał, że zapadły już decyzje o reaktywowaniu Komisji Wspólnej²².

Do dyskusji na temat sytuacji społeczno-politycznej w kraju powrócono podczas kolejnych posiedzeń Komitetu Rady Społecznej ODiSS (12 września 1980 r.) i ogólnopolskiego spotkania przedstawicieli środowisk terenowych ruchu katolicko-społecznego (15 września 1980 r.). Podczas obrad komitetu przyjęto trzy główne tezy (zawarte w referacie Zabłockiego) dotyczące nowej sytuacji. Po pierwsze, powtarzano, że ODiSS i środowiska z nim związane, choć działając na gruncie FJN, nie uczestniczą w rządzie, nie są zatem siłą współrządzącą, a jedynie symboliczną reprezentacją rządzonych. Po drugie ruch wyraża opinię tej części społeczeństwa, która pragnie działać w ramach obowiązującego ustroju, aczkolwiek w ścisłym kontakcie z Episkopatem i w zgodzie z nauczaniem społecznym Kościoła. Nie jest natomiast „ośrodkiem” opozycji politycznej i antyrządowej. Po trzecie wreszcie, w imię interesu narodowego należy przezwyciężyć kryzys społeczno-gospodarczy, co będzie możliwe po spełnieniu dwóch warunków: lojalnym obustronnym zrealizowaniu porozumień zawartych między rządem a przedstawicielstwem załóg pracowniczych; po drugie po dokonaniu głębokiej analizy kryzysu i przeprowadzeniu reform, tak w gospodarce, jak i mechanizmach rządzenia. Jednocześnie Zabłocki przestrzegał przed radykalizacją dążeń, posuwaniem się dalej w postulatach i oczekiwaniach wobec władzy. Kolejna sprawa, którą podniósł, dotyczyła pracowniczego charakteru syndykatów. Oceniał już wówczas, że wpływ na nowe związki zawodowe mogą mieć grupy opozycyjne, wywodzące się z KOR. I nie chodziło tutaj tylko i wyłącznie o kwestie programowe czy też ideowe, ale o możliwość radykalizacji związków (postulaty walki z państwem, irredenty, obalenia systemu komunistycznego, wezwania do strajku generalnego etc.), ich

²¹ Tamże.

²² J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 551–553.

upolitycznienie, wyjście poza ramy prawne określone w konstytucji. Nowe związki zawodowe, podobnie jak inne powstające stowarzyszenia powinny zdaniem Zabłockiego pełnić funkcję „niezależnych, społecznych sił konstytucyjnych”. Wyjście poza te ramy na grunt *stricte* polityczny, a dalej opozycyjny wobec państwa i władzy, mogło zaprzepaścić szansę na kontynuowanie procesu odnowy i skłonić władzę do wycofania się z wcześniejszych zobowiązań i gwarancji²³.

Realizm w ocenie sytuacji nie przeszkodził środowisku ODiSS w nawiązaniu współpracy z powstającymi związkami zawodowymi. Zygmunt Drozdek uzyskał pełnomocnictwo Komitetu Rady Społecznej ODiSS do nawiązania kontaktu ze związkami i został delegowany do Gdańska, a Jerzy Skwara i Romuald Buchała na Śląsk. Podjęto też decyzję o uruchomieniu w lokalu Polskiego Klubu Inteligencji Katolickiej tzw. Centrum Informacji Związkowej, które udzielałoby społecznych porad i pomocy prawnej dla ruchu związkowego. Przy Radzie Społecznej ODDiS utworzono natomiast kierowaną przez Drozdka Komisję ds. Ruchu Pracowniczego²⁴. Początkowo kontakt z organizującymi się związkami był utrudniony. Na przykład w Gdańsku eksperci KOR i KIK (Tadeusz Mazowiecki, Andrzej Wielowieyski) mieli blokować kontakt Drozdka z Wałęsą i działaczami Komisji Krajowej. Udało mu się jedynie spotkać i przeprowadzić rozmowy sondażowe z Lechem Bądkowskim (członek

Prezydium MKS w Stoczni Gdańskiej, jego rzecznik prasowy, członek grupy negocjującej porozumienia gdańskie) i Antonim Wręgą (główny archiwista NSZZ „Solidarność”, kierownik biura prasowego w Zarządzie Regionu, uczestnik RMP) oraz współpracownikami Komisji, a także związkowcami z wielu zakładów. Witold Olszewski, początkowo krytycznie odnoszący się do zaangażowania i wsparcia wobec „Solidarności”, nawiązał kontakt z Andrzejem Gwiazdą (członek prezydium MKS w Stoczni Gdańskiej, wiceprzewodniczący NSZZ „Solidarność”, oponent Lecha Wałęsy). Podtrzymywano też kontakt z ekspertami związku: Władysławem Siłą-Nowickim, Janem Olszewskim, Romualdem Kukotowiczem i Wiesławem Chrzanowskim. Nie udało się natomiast dopuścić do tego grona: Konstantego Turowskiego (przypomnijmy, że był to bodaj ostatni żyjący lider przedwojennych, chrześcijańskich związków zawodowych) czy też Stefana Kurowskiego (wieloletniego eksperta koła „Znak”). Można przypuszczać, że wobec ODiSS, a właściwie postów „Znaku” po kryzysie środowiskowym z 1976 r. istniała nieufność, zapewne podsycana przez doradców związku wywodzących się KIK i „Więzi”²⁵.

Dalszych zabiegów o dotarcie do struktur związkowych jednak nie zaniechano. Jeszcze w październiku, za sprawą bp. Herberta Bednorza, Skwara i Buchała spotkali się liderami Międzyzakładowej Komisji Robotniczej w Jastrzębiu: Tadeuszem

23 AAN, AJZ, 9, J. Zabłocki, Referat na 17 posiedzeniu Komitetu Rady Społecznej ODiSS w dn. 12 IX 1980 r., k. 225–228. Zabłocki nie ukrywał, że ewentualne zerwanie więzi „Solidarności” z Kościołem i jego nauczaniem, pomimo religijnych peregrinacji podczas strajków sierpniowych, a następnie budowanie tzw. świeckiej Solidarności sprawi, że zostanie ona „przejęta” (ideowo, programowo, nie wyklucza także, że taktycznie) przez lewicę laicką, a tym samym odgradzona skutecznie tak od Kościoła, jak i jego nauki społecznej. Por. J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 562. Interesujące wydaje się tutaj opracowanie Andrzeja Świącickiego (warszawski KIK) przeznaczone dla nowo powstałych związków – *Porady dla zakładających zakładowe organizacje niezależnych, samorządnych związków zawodowych*, gdzie znajduje się sugestia, aby w deklaracjach założycielskich unikać odwołania do religii i chrześcijańskich inspiracji. W liście wyjaśniającym, autoryzowanym przez wiceprezes KIK Stanisławę Grabską przyznawano, że użyta formuła – „świecki” była niezręczna, niezgodna z rzeczywistymi intencjami autora porad. Zob. polemika Waldemara Niemotki (PKIK) – *List do Andrzeja Świącickiego, prezesa KIK w Warszawie*, „Biuletyn Ład”, 14–21 IX 1980, nr 7–8.

24 AAN, AJZ, 10, Protokół z 17 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 12 IX 1980 r., b.p.; AAN, AJZ, 9, Protokół z 17 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 12 IX 1980 r., b.p.; AAN, AJZ, 10, Spotkanie środowisk ODiSS w dn. 15 IX 1980 r., b.p.; J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 553–555, 608.

25 Kryzys wywołany został sporem w środowisku „Znak” na tle proponowanych przez władzę zmian w konstytucji. Ostatecznie doprowadził do dekompozycji ruchu „Znak”. Zwolennicy Zabłockiego nie zamierzali rezygnować z dalszej obecności w sejmie, tworząc klub poselski nawiązujący nazwą do wcześniejszego koła „Znak” (przez przeciwników określaną jako „neo-Znak”).

Jedynakiem (uczestnik strajku w KWK „Manifest Lipcowy”, wiceprzewodniczący MKS przy KWK „Manifest Lipcowy”, od lutego 1981 r. wiceprzewodniczący ZR Śląska i Zagłębia) i Jarosławem Sienkiewiczem (uczestnik strajku w KWK „Borynia”, następnie wydelegowany do KWK „Manifest Lipcowy”, przewodniczący tamtejszego MKS, od listopada 1980 r. członek Zespołu ds. Opracowania Projektu Ustawy o Związkach Zawodowych). Już w rozmowach sondażowych, które wówczas przeprowadzili, udało im się uzyskać zapewnienie, iż tamtejsze związki opierać będą swój program na nauczaniu społecznym Kościoła. W tym regionie już od 1980 r. współpraca z powstającymi związkami zawodowymi układała się najlepiej. Jesienią na zaproszenie MKR „Solidarność” w Hucie „Katowice” gościł Drozdek, gdzie spotkał się też z Kazimierzem Świtoniem – współzałożycielem Wolnych Związków Zawodowych i Kurowskim, który oprócz Chrzanowskiego doradzał tamtejszym strukturom MKS. Ponadto w Katowicach uruchomiono Śląski Oddział Centrum Informacji Związkowej, który służył pomocą organizacyjną i prawną tworzącym się związkom zawodowym w ramach MKR NSZZ „Solidarność” w Jastrzębiu. Z miejscowym MKR z ramienia ODiSS współpracę oprócz Skwary i Buchała podjęli m.in. Wiesław Gwiżdż, Jerzy Wuttke, Andrzej Grajewski. Biskup Bednorz wyznaczył też kanclerza kurii ks. Benedykta Woźnicę do kontaktów z organizującymi się związkami zawodowymi. 6 października Wuttke wszedł do składu MKR Jastrzębie. Z inicjatywy miejscowych działaczy ODiSS jeszcze w październiku uruchomiono biuletyn informacyjny „Nasza Solidarność Jastrzębie” wydawany w formie powielaczowej (w nakładzie pięćdziesięciu tysięcy egz.),

redagowany przez Skwarę, Gwiżdża, Wuttke, Grajewskiego, Jedynaka, Grzegorza Stawskiego, Piotra Musioła, Władysława Kałduńskiego i Ryszard Kuzia, który od 30 numeru przekształcił się w tygodnik „Solidarność Jastrzębie”. Redaktorem naczelnym został: Skwara (10 grudnia 1981 r. zastąpił go Zwoźniak, ale względu na wprowadzenie stanu wojennego nie objął redakcji), a w skład redakcji weszli jeszcze: Jedynak, Stawski, Gwiżdż i Wuttke.

16 października K-SKP „Znak” wystosowało również pismo do Lecha Wałęsy, potwierdzające gotowość do współpracy z NSZZ „Solidarność”, w szczególności zaś w zakresie przygotowań ustawy o związkach zawodowych i innych ustaw socjalnych. Pozostało jednak bez odpowiedzi. Zabłocki spotkał się jednak przypadkiem z liderem „Solidarności” 15 listopada w bufecie sejmowym, zapewnił wówczas, że chętnie skorzysta z oferty współpracy przy opracowywaniu ustawy o związkach zawodowych. Wydaje się, że naturalną płaszczyzną współpracy i współdziałania mógł być powołany przez Radę Państwa we wrześniu 1980 r. zespół ds. przygotowania ustawy o związkach zawodowych. W jego składzie nie znalazł się jednak żaden reprezentant ODiSS i K-SKP „Znak”. Optymizmem napawał fakt włączenia Zabłockiego z początkiem grudnia do grona ekspertów Episkopatu, którzy mieli współdziałać z terenowymi i zakładowymi strukturami nowego związku zawodowego. Oprócz Zabłockiego w zespole znaleźli się jeszcze m.in.: Kukołowicz, Ludwik Święcicki, Stanisław Tyszkiewicz i Jan Mędrzak²⁶.

Osobnym polem oddziaływania na działaczy „Solidarności” były organizowane przez ODiSS panele dyskusyjne i konferencje środowiskowe, poświęcone katolickiej nauce społecznej. Pierwsze tego

26 Na podstawie: AAN, AJZ, 8, Sprawozdanie z działalności Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w okresie 12 I 1981 – 31 XII 1981, b.p.; AAN, AJZ, 8, Sprawozdanie merytoryczne z działalności Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w roku 1981, b.p.; AAN, AJZ, 9, J. Zabłocki, Referat na 18 posiedzeniu Komitetu Rady Społecznej ODiSS w dn. 15 X 1980 r., k. 235; *Sprawozdanie z działalności MKR NSZZ „Solidarność” Jastrzębie*, „Biuletyn Ład” 1980, nr 11–12; M. Łętowski, *Tygodnik „Solidarność Jastrzębie”*, „Ład” 1981, nr 11–12; *Tygodnik, który mówił prawdę – z Jerzym Skwarą rozmawia D. Lubina-Ciupińska*, „Nowiny”, 1 X 1990; „Nasza Solidarność” 1980, nr 2, s. 7; AAN, AJZ, 9, Referat na zebraniu wspólnym członków Rady Społecznej i członków zwyczajnych PKIK w dniu 17 XII 1980 r., k. 250–251; J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 568–569, 573–574, 587–588, 576–577, 606; tenże, *Odwagę łączyć z rozważą...*, s. 78–82; M. Łętowski, *PZKS 1981–1984. Katolicyzm społeczny po sierpniu*, „Ład” 1988, nr 13 (182), s. 14. W listopadzie 1980 r. z odczytem na temat związków zawodowych w Jastrzębiu-Zdroju gościł prof. Czesław Strzeszewski. Por. Cz. Strzeszewski, *Na przełomie czasów...*, s. 194.

typu spotkanie pod tytułem – „Związki zawodowe w świetle katolickiej nauki społecznej” – zorganizowano 25 października w kościele św. Anny w Warszawie. Poprzedziła ją msza święta odprawiona przez bp. Władysława Miziołka, sufragana archidiecezji warszawskiej. Podczas sympozjum referaty wygłosili Czesław Strzeszewski (*Nauczanie społeczne Kościoła o związkach zawodowych – rys historyczny i doktrynalny*) oraz Zygmunt Drozdek (*Aktualne problemy i zadania niezależnych związków zawodowych*). Następnie prof. Chrzanowski i mecenas Siła-Nowicki podzielili się z uczestnikami informacjami nad stanem prac nad ustawą o związkach zawodowych. Krótki rys historyczny belgijskich, chrześcijańskich związków zawodowych przedstawił Bolesław Lachowski, członek emigracyjnego Stronnictwa Pracy. Większość uczestników późniejszej dyskusji zgodnie uznała, że w ramach co prawda otwartych dla wszystkich, wolnych i samorządnych związków zawodowych powinna się znaleźć inspiracja chrześcijańska (nauka społeczna Kościoła). W spotkaniu łącznie wzięło udział ok. pięćset osób: przedstawiciele rozmaitych środowisk laikatu, młodzież akademicka, członkowie, współpracownicy i eksperci „Solidarności” (głos zabierali m.in.: Tadeusz Jedynek – wiceprzewodniczący MKR Jastrzębie, Zenon Szparaga – członek MKZ Poznań, Antoni Wojnarowicz z Ustrzyk, Jan Brodzki – członek prezydium MKZ w Płocku, Jerzy Stępień – sekretarz zarządu Regionu Świętokrzyskiego i Stefan Kurowski – doradca NSZZ „Solidarność” w Nowej Hucie)²⁷. Analogiczne sympozjum za zgodą i pod patronatem bp. Bednorza, MKR Jastrzębie we współpracy z Śląskim

Oddziałem Centrum Informacji Związkowej zorganizowano 22 listopada w kościele św. Katarzyny w Katowicach²⁸. Drugą z serii konferencji, tym razem poświęconą problematyce wsi i rolnictwa (*Wieś i rolnictwo w świetle katolickiej nauki społecznej*) zorganizowano 5 grudnia, również w podziemiach Kościoła św. Anny. Mszę św. z homilią odprawił bp Miziołek. Z referatami programowymi wystąpili: ks. doc. Kondziela (*Wieś i rolnictwo w nauczaniu społecznym Kościoła*) oraz Ryszard Manteuffel (*Najpilniejsze problemy polskiej wsi i rolnictwa*).

Podjęto również decyzję o powołaniu w ramach ODiSS Komisji ds. Wsi (Franciszek Szwed – przewodniczący, Jacek Smolarek – sekretarz)²⁹. 14 października 1980 r. grupa działaczy ODiSS wstąpiła do NSZZ „Solidarność” Region Mazowsze, powołując organizację zakładową. W pierwszym okresie pracami kierował Tymczasowy Komitet Zakładowy w składzie: Elżbieta Stróżyck, Jerzy Szczęsny i Andrzej Wdowczyk. Z jego inicjatywy 1 grudnia odbyło się pierwsze zebranie „Solidarności”, któremu przewodniczył Piotr Nitecki. Oprócz przyjęcia ogólnego planu pracy, powołano wówczas Komisję Zakładową, w składzie: Elżbieta Stróżyck, Franciszek Galewicz, Elżbieta Różycka, Robert Rajewski i Andrzej Wdowczyk (przewodniczący)³⁰. W chwili powstawania w poszczególnych zakładach pracy struktur samorządnych i niezależnych związków zawodowych postawie K-SKP „Znak” starali się także na forum sejmu zabierać głos w sprawie przezwyciężenia kryzysu. Głośnym echem odbiła się również złożona przez postać Buchałę interpelacja poselska dotycząca realizacji

27 „Ład” 1981, nr 1, s. 2–3; Cz. Strzeszewski, *Na przelocie czasów...*, s. 194.

28 „Nasza Solidarność” 1980, nr 12, s. 1–17; J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 585–586; tenże, *Odwagę łączyć z rozwagą...*, s. 83; A. Grajewski, *Kościół na Górnym Śląsku wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1994–1995, nr 27/28, s. 150, przyp. 17.

29 *Informacja o sympozjum Wieś i rolnictwo w świetle katolickiej nauki społecznej*, „Ład” 1981, nr 5, s. 4; R. Manteuffel, *Najpilniejsze problemy wsi i rolnictwa*, „Ład” 1981, nr 5, s. 1, 4; ks. bp W. Miziołek, *Zasady naprawy gospodarki rolnej w kraju. Autoryzowany tekst homilii podczas mszy świętej inaugurującej sympozjum „Wieś i rolnictwo w świetle katolickiej nauki społecznej” 6 XII 1980 r. w Warszawie*, „Ład” 1981, nr 5, s. 5; ks. J. Kondziela, *Wieś i rolnictwo w nauczaniu społecznym Kościoła*, „Ład” 1981, nr 5, s. 5–6; AAN, AJZ, 9, Referat na zebraniu wspólnym członków Rady Społecznej i członków zwyczajnych PKIK w dniu 17 XII 1980 r., k. 251.

30 NSZZ „Solidarność” przy ODiSS, „Ład” 1981, nr 1, s. 15.

porozumień ze strajkującymi załogami w Jastrzębiu³¹. Posłowie „Znaku” występowali tutaj bez wątpienia w roli adwokatów tamtejszych struktur związkowych.

Sporo wątpliwości i kontrowersji budziła natomiast sprawa rejestracji NSZZ „Solidarność”. Już od września w całym kraju zaczęły powstać nowe organizacje związkowe. Dotychczasowe MKS-y przekształcały się w Międzyzakładowe Komitety Założycielskie. Początkowo władze zezwalały jedynie na powstawanie związków w tych regionach, gdzie podpisano porozumienia, później, po osiągnięciu porozumienia katowickiego (11 września) nowe związki zaczęły powstawać także za zgodą władz w innych częściach kraju, choć nadal planowano, aby włączyć związki do prorządowej Centralnej Rady Związków Zawodowych. Inną kwestią wymagającą rozstrzygnięcia był przyszły kształt struktur związkowych. Ścierały się co najmniej dwa scenariusze. Pierwszy zakładał, że powinny one opierać się na formule branżowej, zrzeszając związkowców danego sektora lub zawodu. Drugi polegał na tworzeniu struktur regionalnych (terytorialnych). Jeszcze inną kwestią była decentralizacja czy też federacja miejscowych MKZ-ów. Ostatecznie nie bez sugestii ekspertów związku (m.in. Olszewskiego i Chrzanowskiego) przeważył projekt organizacji ogólnokrajowej, do której delegowano by przedstawicieli struktur regionalnych. Uzasadniano wówczas, że jest ona bardziej dopasowana do niedemokratycznego modelu państwa. Na czele Krajowej Komisji Porozumiewawczej stanął Wałęsa i już 24 września statut NSZZ „Solidarność” (opracowany przez Chrzanowskiego we współpracy z Janem Olszewskim i Władysławem Siłą-Nowickim) złożono do Sądu Wojewódzkiego w Warszawie. Władze zwlekały

jednak z rejestracją ogólnopolskiego związku, hamowały również proces organizowania się jego regionalnych struktur³².

Do tych spraw nawiązano podczas osiemnastego posiedzenia Komitetu Rady Społecznej ODiSS 15 października 1980 r. Zabłocki zwracał uwagę na fakt, iż zwlekanie z rejestracją związku wywołuje w całym kraju atmosferę napięcia, co może doprowadzić do kolejnej fali strajków, a być może nawet strajku generalnego. Atmosfera wyczekiwania mogłaby przerodzić się w ogólnonarodową rewolucję, osiągnięte już zdobycze zostałyby wycofane, a w konsekwencji proces odnowy i demokratyzacji zostałyby zahamowane. Podobnie jak Prymas Wyszyński oceniał, że należy prowadzić politykę realistyczną, rozważną i ostrożną, drobnymi krokami poszerzać kolejne pola narodowej suwerenności. Każda próba „wybicia się na niepodległość”, nie licząc się z uwarunkowaniami tak wewnętrznymi, jak i geopolitycznymi groziła w jego przekonaniu albo interwencją Sowietów, albo konfrontacją, a w rezultacie cofnięciem się do stanu sprzed sierpnia 1980 r. Tłumaczył: „W wyniku tak zwanego kryzysu sierpniowo-wrześniowego 80. roku powstaje zjawisko nowe, zjawisko znacznego poszerzenia się [...] sektora niezależnych sił społecznych, do tej pory reprezentowanych niemal wyłącznie przez Kościół. Poszerzenie się o nowe siły robotnicze, ale także i studenckie i zapewne chłopskie, które konstytuują się jako zakładane nie z inicjatywy władz i nie pod kontrolą władzy. [...] Ich pojawienie się tworzy sytuację, która zwiększa praktyczną podmiotowość społeczeństwa, daje mu pozycję partnera w dialogu z władzą, którego to partnerstwa społeczeństwo do tej pory nie miało. [...] Równocześnie [...] powinniśmy

31 List Janusza Zabłockiego do Tomasza Sikorskiego, Warszawa 9 XI 2011 r. [zbiory prywatne autora].

32 Por. *Powstanie KKP*, „Krytyka. Kwartalnik Polityczny” 1984, nr 18, s. 80–101; *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981*, oprac. Z. Włodek, Londyn 1992, s. 105, 131–132, 163–166; A. Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”...*, s. 80–82; W. Formański, *Meandry legalizacji NSZZ „Solidarność”*, Warszawa 1996; T. Kozłowski, *Droga do rejestracji*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 98–103; 1980 wrzesień 17, Gdańsk, *Informacja o spotkaniu delegatów Międzyzakładowych Komitetów Założycielskich i Międzyzakładowych Komitetów Robotniczych w Gdańsku*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej i Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” (1980–1981)*, wybór M. Owsiniński, wstęp i oprac. T. Kozłowski, Warszawa 2012, s. 37–41; 1980 wrzesień 22, Gdańsk, *Statut NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej...*, s. 42–51.

oddziaływać na świadomość przywódców i uczestników tych sił, na ich świadomość społeczną. Przy czym oddziaływanie to powinno być dokonywane w oparciu o naukę społeczną Kościoła³³. Uważał, że zarówno władze, jak i organizujące się związki zawodowe powinny dochować zobowiązań i gwarancji z końca sierpnia. Pozostać na gruncie obowiązującego prawa, działać w obrębie spraw związkowych, nie wchodząc na płaszczyznę polityczną. Jednocześnie związkowcy powinni sobie uświadomić, że nie są jedynie producentami i konsumentami, ale przede wszystkim obywatelami istniejącego państwa, a zatem zgodnie z nauką Kościoła myśleć w kategoriach nie tylko partykularnych interesów, ale i dobra wspólnego całej wspólnoty. Należało więc bronić nie tylko i wyłącznie spraw płacowo-pracowniczych, choć ważnych i istotnych, ale chronić „przyczółki” suwerenności wewnętrznej, poszerzające się z miesiąca na miesiąc płaszczyzny podmiotowości. Niezaprzeczalne prawo do strajku, którego związkom zawodowym odebrać nie można, powinno być środkiem ostatecznym, stosowanym w sytuacji, gdy wszystkie inne formy dialogu zostały wyczerpane³⁴.

Trzy dni po posiedzeniu Komitetu Rady Społecznej ODiSS Zabłocki rozmawiał ze Stanisławem Kanią, wówczas I sekretarzem KC PZPR. Zapewniał, że K-SP KP „Znak” będzie wspierać „linię socjalistycznej odnowy” i dialog ze społeczeństwem, ale jednocześnie potwierdził, że ruch katolików świeckich, który reprezentuje, będzie adwokatem nowych „społecznych

sił konstytucyjnych”. Rozmowa przebiegająca w raczej przyjaznej atmosferze została zakłócona dopiero w momencie, gdy Zabłocki zapytał o opóźniającą się rejestrację „Solidarności”. Kania rozmowę uciął, twierdząc, że nie będzie w tej sprawie ze strony władz żadnych ustępstw i kompromisów, jeśli kierownictwo związków nie będzie chciało dochować zobowiązań zaciągniętych przez MKS w porozumieniach sierpniowych³⁵.

Rejestracja związku przeciągała się w czasie, dlatego Krajowa Komisja Porozumiewawcza na posiedzeniu 29 września 1980 r. podjęła decyzję o proklamowaniu 3 października jednogodzinnego ogólnopolskiego strajku ostrzegawczego. Nacisk na władze odniósł skutek, ale przełomu nadal nie było. Inna sprawa, że władze i administracja terenowa robiły wszystko, aby utrudnić zakładanie organizacji związkowych w terenie. Jednocześnie trwały wielodniowe przepychanki między sędzią Sądu Wojewódzkiego Zdzisławem Kościelniakiem a KKP NSZZ „Solidarność”³⁶. Środowisko ODiSS pomimo, że bezpośrednio nie uczestniczyło w pracach nad rejestracją, za sprawą osobistych kontaktów Zabłockiego z prof. Sylwestrem Zawadzkim (przewodniczący sejmowej Komisji Prac Ustawodawczych, a zarazem prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego) i prof. Chrzanowskim miało na bieżąco ogląd sytuacji. Na jednym ze spotkań, które odbyło się 5 listopada w mieszkaniu Zabłockiego (z udziałem Zawadzkiego i Chrzanowskiego), zarysowano scenariusz, aby Sąd Najwyższy anulował zmiany wprowadzone do

33 AAN, AJZ, 9, J. Zabłocki, Referat na 18 posiedzeniu Komitetu Rady Społecznej ODiSS w dn. 15 X 1980 r., k. 234.

34 Tamże, s. 234–235. Także: AAN, AJZ, 10, Protokół z 18 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 15 X 1980 r., bp; AAN, AJZ, 9, Protokół z 18 posiedzenia Komitetu Rady Społecznej z dn. 15 X 1980 r., bp.

35 J. Zabłocki, *Dzienniki*, t. 3, cz. 1..., s. 572.

36 1980 wrzesień 29, Gdańsk, *Oświadczenie przewodniczącego Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy w sprawie strajku 3 października 1980 r.*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej...*, s. 57; 1980 październik 6, Gdańsk, *Odpowiedź Krajowej Komisji Porozumiewawczej na list sędziego Sądu Wojewódzkiego w Warszawie Zdzisława Kościelniaka w sprawie rejestracji NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej...*, s. 58–63; 1980 październik 6, Gdańsk, *Pismo Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” do I sekretarza KC PZPR Stanisława Kani w sprawie nieprawdziwych informacji dotyczących strajku ostrzegawczego 3 października 1980 r.*, [w:] *Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej...*, s. 65 [zob. też: *Referat Biura Politycznego KC PZPR wygłoszony przez I sekretarza KC PZPR Stanisława Kanię*, „Nowe Drogi” 1980, nr 10–11, s. 20]; Archiwum Ośrodka Karta (AOK), A 9.2, List Zdzisława Kościelniaka do Przewodniczącego Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy, Warszawa 1 X 1980, b.p.

statutu przez Sąd Wojewódzki, a jednocześnie „Solidarność” zgodziłaby się na uzupełnienia w formie aneksu przytaczającego brzmienie paragrafu 1 porozumienia gdańskiego (punkty 1–7). Jednocześnie „Solidarność” miałyby złożyć oświadczenie o uciekaniu się do strajku tylko w ostateczności³⁷. Na dzień przed rejestracją związku Zabłocki i Drozdek spotkali się jeszcze z delegatami MKR Jastrzębie, którzy w lokalu warszawskiego KIK mieli uczestniczyć w ostatniej rozmowie kierownictwa związku (KKP NSZZ „Solidarność”) dotyczącej rejestracji. Zgody na aneks co prawda nie było, zastąpiono go bowiem odrębnym załącznikiem³⁸. Tak czy inaczej 10 listopada decyzją Sądu Najwyższego związek uzyskał status organizacji legalnie działającej.

Podsumujmy. Ruch ODiSS, jako środowisko koncesjonowane w ocenie „Solidarność” (między sierpniem a listopadem 1980 r.) zachowywał rozwagę, „chłodził” szczerzy entuzjazm realistycznym oglądem sytuacji. Za najważniejsze konsekwentnie uznawano dochowanie zobowiązań i gwarancji przez obie strony porozumień sierpniowych. Dostrzegano w tym szansę nie tylko na osiągnięcie autentycznego porozumienia narodowego, ale także na rzeczywistą demokratyzację socjalizmu. Przestrzegano przy tym przed wchodzeniem związku na płaszczyznę działania politycznego. W „Solidarność” widziano nie tylko klasyczny, niezależny związek zawodowy, ale też szeroki ruch społeczny ubiegający się o podmiotowość społeczeństwa, poszerzający „przyczółki” wewnętrznej suwerenności narodu. Liczono, że program NSZZ „Solidarność” będzie się opierał na nauczaniu społecznym Kościoła, a przez to przyczyni się do odnowy (także moralnej) wspólnoty narodowej. W dużej mierze oceny liderów ODiSS były zbieżne z postawą Prymasa i Episkopatu. Pomimo systemowych barier, licząc się z ewentualnymi restrykcjami ze strony aparatu partyjno-rządowego (np. cofnięciem koncesji dla ODiSS, PZKS i pism z nimi związanych), uczestnicy ruchu włączali się w działalność

regionalnych i zakładowych struktur związkowych, starali się nieść pomoc prawną, służyli doradztwem, ubiegali się o sprawy pracownicze na forum sejmu. Pozostawali w stałym kontakcie z Prymasem Wyszyńskim, doradcami związku z ramienia Episkopatu (choć działali na własną odpowiedzialność), z drugiej strony nie zrezygnowali swoich koneksji z partią komunistyczną i rządem. Chcąc zachować autentyczność, niezależność, musieli balansować między tym, co optymalne, a tym, co możliwe w określonych realiach politycznych. Ten dylemat, charakterystyczny zresztą dla wszystkich koncesjonowanych grup katolickich, był niezmienny, wyznaczając granicę ich zaangażowania. ODiSS starał się przyjąć formułę „rzecowego, konstruktywnego centrum”, działającego w ramach istniejącego systemu prawno-ustrojowego. Mając świadomość swojej pozycji w systemie politycznym, a przy tym i wynikających z tego ograniczeń, kierował się realizmem i rozwagą.

Bibliografia

I. Źródła

Archiwalia

Archiwum Archidiecezji Warszawskiej, Sekretariat Prymasa Polski, 04/35, Rada Główna Episkopatu Polski, Protokół Rady Główniej Episkopatu Polski.

Archiwum Akt Nowych

Archiwum Janusza Zabłockiego, 8; 9; 10; 72.

Archiwum Ośrodka „Karta”, A/8B.1, Zapis roboczego posiedzenia Krajowej Komisji Porozumiewawczej w lokalu warszawskiego KIK-u, Warszawa 24 X 1980, bp.;

A 9.2, List Zdzisława Kościelniaka do Przewodniczącego Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność” Lecha Wałęsy, Warszawa 1 X 1980, bp.

³⁷ Tamże, s. 582.

³⁸ AOK, A/8B.1, Zapis roboczego posiedzenia Krajowej Komisji Porozumiewawczej w lokalu warszawskiego KIK-u, Warszawa 24 X 1980, b.p.

Dokumenty publikowane

Dokumenty Krajowej Komisji Porozumiewawczej i Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” (1980–1981), wybór M. Owsiniński, wstęp i oprac. T. Kozłowski, Warszawa 2012.

Komunikat 176. Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski, Warszawa, 17 X 1980 r., [w:] *Komunikaty Konferencji Episkopatu Polski 1945–2000*, wstęp i oprac. J. Żaryn, Poznań 2006.

Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981, oprac. Z. Włodek, Londyn 1992.

Zabłocki J., *Przemówienie wygłoszone w Sejmie 5 września 1980 r. w dyskusji nad informacją o programie aktualnych działań Rządu*, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 5. Posiedzenia II Sesji Plenarnej Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej VIII Kadencji, 5 września 1980 r.*, Warszawa 1982.

Wspomnienia, pamiętniki, dzienniki

Łętowski M., *Ostatnia dekada PRL. Zapiski dziennikarza z lat 1982–1991*, Lublin 2016.

Zabłocki Z., *Dzienniki*, t. 3, cz. 1: 1976–1981, Warszawa 2013.

Prasa

„Biuletyn Informacyjny Katolicko-Społeczny Koła Poselskiego «Znak»”

„Biuletyn Ład”

„Bulletin d’Information”

„Chrześcijanin w Świecie”

„Duszpasterz Polski za Granicą”

„Kierunki”

„Krytyka. Kwartalnik Polityczny”

„Ład”

„Miesięcznik Pastorski Płocki”

„Nasza Solidarność”

„Nowe Drogi”

„Nowiny”

„Słowo Powszechne”

„Życie Warszawy”

Relacje

List Janusza Zabłockiego do Tomasza Sikorskiego, Warszawa 9 XI 2011 r. [zbiory prywatne autora].

II. Opracowania (prace zwarte i artykuły naukowe)

Anusz A. i A., *Samotnie wśród wiernych. Kościół wobec przemian politycznych w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 1994.

Białecki K., *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu w latach 1956–1991*, Poznań 2012.

Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński*, Warszawa 2009.

Czaczkowska E.K., *Kardynał Wyszyński. Biografia*, Warszawa 2013.

Dudek A., Gryz R., *Komuniści a Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2006.

Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.

Dworaczek K., *Stowarzyszenie „PAX” wobec narodzin „Solidarności” i Niezależnego Zrzeszenia Studentów*, [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej: postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.

Formański W., *Meandry legalizacji NSZZ „Solidarność”*, Warszawa 1996.

Friszke A., *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956–1989*, Warszawa 1997.

Friszke A., *Koło posłów „Znak” w Sejmie PRL 1957–1976*, Warszawa 2002.

Grajewski A., *Kościół na Górnym Śląsku wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1994–1995, nr 27/28.

Kozłowski T., *Droga do rejestracji*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10.

Kuta C., *„Działacze” i „Pisma”*. Aparat bezpieczeństwa wobec katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989, Kraków 2009.

Linz J.J., *Totalitaryzm i autorytaryzm*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, red. J. Szczupaczyński, Warszawa 1995.

Łabędź K., *Sprzeciw, opozycja, opór w PRL: ankieta*, „Arcana” 2001, nr 2 (38).

Łabędź K., *Spory wokół zagadnień programowych w publikacjach opozycji politycznej w Polsce w latach 1981–1989*, Kraków 1997.

Łatka R., *„Błogostawie was i wasze poczynania”. Prymas Wyszyński wobec powstania NSZZ „Solidarność”*, „Biuletyn IPN” 2001, nr 4.

Łatka R., *„Bronić Solidarności przed wkraczaniem na tereny polityczne”. Prymas Wyszyński wobec „Solidarności”*, [w:] *Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981*, red. E.K. Czaczkowska, Warszawa 2018.

Łatka R., *Episkopat Polski wobec stosunków państwo-Kościół i rzeczywistości społeczno-politycznej PRL 1970–1989*, Warszawa 2019.

Łatka R., *Kardynał Wyszyński wobec „Solidarności”*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 3 (137).

Łatka R., *Kościół wobec „Solidarności” czyli wsparcie idei niezależnych związków zawodowych*, [w:] *Kościół i inne związki wyznaniowe w służbie dobru wspólnemu*, red. W. Uruszczak, K. Krzysztofek, M. Mikuta, Kraków 2014.

- Łatka R., *Plaszczyzny wpływu Kościoła na „Solidarność” (1980-1981)*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2016, nr 5.
- Łętowski M., *Gdy łyżliśmy ustrój i godziliśmy w sojusze... Cenzura prasowa w PRL na przykładzie katolickiego tygodnika społecznego „Ład”*, Lublin 2010.
- Orzełek A., *Katolicki tygodnik społeczny „Ład” wobec przemian ustrojowych w Polsce w latach 1988-1993*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2021, nr 2.
- Paczkowski A., *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy. Lipiec 1980 – styczeń 1982*, Kraków 2002.
- Polak W., *Kościół katolicki wobec Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” w latach 1980-1989*, [w:] *Kościoty chrześcijańskie w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozyński, Toruń 2012.
- Popławski S., *Katolicko-społeczny ruch ODiSS. Powstanie, rozwój, program*, Poznań 1981.
- Popławski S., *Katolicyzm społeczny w PRL. Społeczno-wyznaniowy ruch katolików świeckich związanych z ODiSS 1967-1980*, Poznań 1984.
- Popławski S., *Rodowód Polskiego Związku Katolicko-Społecznego, „Człowiek i Światopogląd”* 1983, nr 11.
- Ptaszyński R., *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*, Kraków 2018.
- Rabiński J., *Konstanty Turowski – życie – działalność – myśl społeczno-polityczna*, Katowice 2008.
- Raina P., *Kardynał Wyszyński*, t. 19: *Czasy Prymasowskie 1980. Prymas i „Solidarność”*, Białka Podlaska – Warszawa 2010.
- Raina P., *Kościół katolicki a Solidarność*, Warszawa 2005.
- Sikorski T., *„Sensus catholicus”. Orientacje ideowe powojennych legalnych środowisk katolików świeckich w Polsce Ludowej. Zbliżenia i oddalenia*, [w:] *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej: postawy, aktywność, myśl. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Toruń 2014.
- Sikorski T., *Ewolucja ideowo-polityczna Stowarzyszenia PAX w okresie pierwszych miesięcy „karnawału Solidarności” (sierpień-grudzień 1980)*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2017, vol. 34.
- Sikorski T., *Proces odbudowy krajowego ruchu chrześcijańsko-demokratycznego u schyłku PRL (1986-1989)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30).
- Sikorski T., *Próby odbudowy legalnego stronnictwa chrześcijańsko-demokratycznego w PRL (1980-1983)*, [w:] *„Satelici”: „satelickie partie polityczne i organizacje społeczno-polityczne w Polsce (1944/45-1989)*, red. R. Ptaszyński, T. Sikorski, Warszawa 2021.
- Sikorski T., *Wartości i rozdroża Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych oraz środowiska z nim związane (1967-1989)*, [mps].
- Sikorski T., *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956-1989)*, Warszawa 2021.
- Skibiński P., *Chadecja w PRL? Czy politycy katolicy byli chrześcijańskimi demokratami?*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30).
- Strzelecka M., *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*, Toruń 2015.
- Tasak A., *Koncepcje polityczne środowiska katolików świeckich skupionych wokół tygodnika „Ład” (w latach 1981-1989)*, Kraków 1999 [niepublikowana dysertacja doktorska].
- Tasak A., *Miejsce i rola Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w rzeczywistości społeczno-politycznej lat osiemdziesiątych w Polsce – problem opozycyjności koncesjonowanej*, „Polityka i Społeczeństwo” 2016, nr 1 (14).
- Tasak A., *Postulowane zmiany systemu społeczno-politycznego w koncepcjach PZKS (1981-1989). Model przywództwa niezrealizowanego*, [w:] *Model przywództwa. Wymiar lokalny, krajowy, międzynarodowy*, red. A.K. Piasecki, Kraków 2006.
- Tasak A., *Postulowany model wspólnoty oraz dobra wspólnego w publikacjach katolickiego tygodnika społecznego „Ład” w latach 1981-1984*, „Polityka i Społeczeństwo” 2020, nr 1.
- Tasak A., *Rola i miejsce katolików w systemie politycznym Polski lat osiemdziesiątych w koncepcjach politycznych Polskiego Związku Katolicko-Społecznego*, „Problemy Społeczne i Ekonomiczne” 2006, vol. 3.
- Tasak A., *Środowisko tygodnika „Ład” wobec wydarzeń lat osiemdziesiątych w Polsce*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2002, nr 1.
- Widmański K., *Geneza i działalność ODiSS w latach 1967-1995*, Lublin 2002 [mps].
- Zabłocki J., *Od wagę łączącą z rozważą – Polski Związek Katolicko-Społeczny w latach 1980-1983*, Lublin 2001.
- Żaryn J., *Kościół w PRL*, Warszawa 2004.
- Żaryn J., *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1945-1989)*, Warszawa 2003.
- Żaryn J., *Kościół katolicki a „Solidarność” 1980-1981*, [w:] J. Żaryn, *Polska na poważnie*, Gdańsk 2013.
- Żaryn J., *Kościół w Polsce*, Warszawa 2004.
- Żaryn J., *Kościół wobec NSSZ „Solidarność”*, [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980-2005*, Warszawa 2005.

Abstrakt

W artykule omówiono stosunek ruchu związanego z Ośrodkiem Dokumentacji i Studiów Społecznych do narodzin „Solidarności” (sierpień – listopad 1980). Powstały w 1967 r. ODiSS najpierw pozostawał w ścisłym formalnoprawnym związku z zespołem „Więź” i warszawskim KIK (w ramach ruchu „Znak”), następnie w 1974 r. usamodzielniał się, tworząc odrębny podmiot, alternatywny i konkurencyjny wobec pozostałych środowisk i grup katolickich. ODiSS dostrzegał w „Solidarności” zarówno syndykat zawodowy, jak i masowy ruch na rzecz rewindykacji społecznej i upodmiotowienia społeczeństwa. Działacze i uczestnicy ruchu aktywnie włączyli się w pomoc regionalnym i zakładowym strukturom związku, służyli doradztwem i pomocą prawną, ubiegali się o prawa pracownicze na forum Sejmu PRL. Jednocześnie przestrzegali przed politycznym zaangażowaniem „Solidarności”, postulatami zmiany systemu etc. ODiSS, reprezentując ludzi wierzących, pozostawał w ścisłym kontakcie z Prymasem Stefanem Wyszyńskim i Episkopatem, choć stanowił środowisko autonomiczne, działające na własną odpowiedzialność. Prowadził również formalnie i nieformalne rozmowy z przedstawicielami reżimu komunistycznego. Za najważniejsze uważał dochowanie zobowiązań i gwarancji przez obie strony porozumień sierpniowych, co miało służyć autentycznemu porozumieniu narodowemu i rzeczywistej demokracji socjalizmu. W swojej działalności przyjął formułę „konstruktywnego centrum”. Mając świadomość działania w ramach obowiązujących reguł prawno-ustrojowych (środowisko koncesjonowane), balansował między tym, co optymalne, a tym co możliwe w określonych realiach politycznych, dlatego w ocenie „Solidarności” zachowywał roztropny umiar, rozwagę i realizm.

Słowa kluczowe: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, „Solidarność”, koncesjonowane środowiska katolików świeckich

Abstract

“Realism and prudence”. The Environment of the Centre for Documentation and Social Studies Towards the Birth of Solidarity (August–November 1980)

The article discusses the relationship of the movement associated with the Center for Documentation and Social Studies to the birth of “Solidarity” (August–November 1980). Established in 1967, ODiSS first remained in a close formal-legal relationship with the “Więź” team and the Warsaw NCI (as part of the “Znak” movement), then in 1974 became independent, creating a separate entity, alternative

and competitive to other Catholic circles and groups. ODiSS saw Solidarity as both a labor syndicate and a mass movement for social revictimization and social empowerment. Activists and participants in the movement were actively involved in assisting regional and company structures of the union, providing advice and legal assistance, and applying for workers’ rights in the forum of the People’s Republic of Poland’s parliament. At the same time, they warned against political involvement of “Solidarity”, demands for system change, etc. ODiSS, representing religious people, remained in close contact with Primate S. Wyszyński and the Episcopate, although it was an autonomous environment, acting on its own responsibility. It also held formal and informal talks with representatives of the communist regime. It considered it crucial for both sides of the August agreements to keep their commitments and guarantees, which was to serve a genuine national understanding and the real democratization of socialism. In its activities, it adopted the “constructive center” formula. Being aware of operating within the framework of the legal and political rules in force (a concessionary environment), it balanced between what was optimal and what was possible in certain political realities, hence in its assessment of “Solidarity” it maintained prudent moderation, prudence and realism.

Keywords: Center for Documentation and Social Studies, “Solidarity”, concessionary circles of lay Catholics

Tomasz Sikorski – prof. dr hab., historyk, politolog, kierownik Zespołu Badawczego Historii Idei i Ruchów Politycznych Instytutu Historycznego Uniwersytetu Szczecińskiego, autor kilkudziesięciu książek (w tym redaktor prac zbiorowych), około 200 artykułów naukowych i popularnonaukowych. Obszar badawczy: ruchy polityczne i społeczne, myśl polityczna, historia idei, biografistyka, kultura (zwłaszcza literatura, film) a polityka, ideologia.

Tomasz Sikorski – Prof. Dr., Historian, political scientist, Head of the Research Team History of Ideas and Political Movements of the Institute of History at the University of Szczecin University, author of several dozen books (including the editor of collective works), approximately 200 scientific and popular science articles. Research area: political and social movements, political and social movements, political thought, history of ideas, biography, culture (especially literature, film), and (especially literature, film) and politics, ideology.